

**ARCHEOLOGIZACJA KRAJOBRAZU.
DYNAMIKA WSPÓŁCZESNYCH PRZEMIAN
I NEGOCJOWANIE SPOŁECZNYCH ZNACZEŃ –
PRZYKŁAD WYBRANYCH WSI
JURY KRAKOWSKO-CZĘSTOCHOWSKIEJ**

**ARCHEOLOGIZATION OF THE LANDSCAPE.
THE DYNAMICS OF CONTEMPORARY CHANGES
AND THE NEGOTIATION OF SOCIAL MEANINGS –
THE EXAMPLE OF SELECTED VILLAGES
OF THE POLISH JURASSIC HIGHLAND**

Olgierd Ławrynowicz

Institut Archeologii
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Uniwersytet Łódzki
ul. G. Narutowicza 65, 90–131 Łódź
olgierd.lawrynowicz@uni.lodz.pl

Aleksandra Krupa-Ławrynowicz

Institut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Uniwersytet Łódzki
ul. W. Lindleya 3/5, 90–131 Łódź
aleksandra.lawrynowicz@uni.lodz.pl

Alicja Piotrowska

Institut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Uniwersytet Łódzki
ul. W. Lindleya 3/5, 90–131 Łódź
alicja.piotrowska@uni.lodz.pl

ABSTRACT: In the article, the authors describe the process of archaeologization of selected objects in the local landscape, using examples from five municipalities located in the northern areas of the Polish Jurassic Highland. They look at the processes of persistence or transformation (replacement, revitalization, expansion) and abandonment (destruction, disappearance). The analysis of the collected materials combines the perspectives of archaeology and ethnography/cultural anthropology. It is part of the understanding of landscape as a cultural heritage that runs over time, its form and meaning are fields for negotiation by various entities (local communities, state administration and experts/researchers).

KEY WORDS: landscape, cultural heritage, archaeologization, archaeology of the contemporary past, Polish Jurassic Highland

Krajobraz jest jakością heterogeniczną – przekonuje Tim Ingold, antropolog społeczny, od lat prowadzący na pograniczu kilku dyscyplin naukowych (w tym archeologii) badania nad relacjami między człowiekiem a zamieszkiwanym przez niego środowiskiem. Powiada, że „krajobraz nie jest «ziemią», «naturą» czy «przestrzenią»” (Ingold, 2018, s. 249). Ma swoją tożsamość, która wiąże się z innymi kategoriami, ale do nich się nie sprowadza i nie ogranicza. Jest czymś więcej niż fizyczną przestrzenią, określonym kartograficznie miejscem czy samą przyrodą – jest bardziej konstruktem symbolicznym aniżeli widokiem rzeczy; „światem znanym tym, którzy go zamieszkują, przebywają w jego miejscach i podróżują ścieżkami, które je łączą” (Ingold, 2018, s. 250). Beata Frydryczak uzupełnia tę definicję, dodając, że natura jest tworzywem krajobrazu, kultura przydaje mu zaś sensów oraz wartości, wybrzmiewa w czasie znaczeniami i wyobrażeniami, które mają swoją społeczną podbudowę i są kształtowane historycznie (Frydryczak, 2018, s. 91). Krajobraz jest więc procesem (wciąż aktualizowanym) przebiegającym w czasie: „postrzegać krajobraz, oznacza sięgnąć w przeszłość, która go przeobraziła” – czytamy u T. Ingolda w tekście o „czasowości krajobrazu” (Ingold, 2018, s. 251). W tym procesie swój udział ma człowiek. Jest on w tej relacji nie tylko sprawcą, odbiorcą, uczestnikiem, ale także jednym z komponentów całości.

Krajobraz jest częścią dziedzictwa kulturowego i tak jak dziedzictwo podlega przemianom. Jednym z aspektów tej dynamiki jest proces wyłączenia elementów kultury materialnej z obiegu społecznego. Na potrzeby naszego artykułu nazywamy go pojęciem *archeologizacja*, zaczerpniętym z czeskiej literatury archeologicznej (czes. *archeologizující transformace*, *archeologizace*; ang. *archaeologization*), odnoszącym się do klasycznie definiowanej przemiany kultury żywej w martwą (Neustupný, 2007, s. 47; Vařeka, Symonds, 2011, s. 99; por. Eggers, 1959, s. 258–262; Tabaczyński, s. 235; Maetzke, 1986, s. 265). Archeolodzy zajmujący się badaniem odległych epok przeważnie rejestrują proces archeologizacji w jego końcowej fazie, przez analizę jednostek stratygraficznych w badanych przez siebie obiektach oraz obserwację uszkodzeń i rozkład biochemiczny odkrytych przedmiotów. Rzadziej mają okazję obserwować początkowy etap podobnych przemian, określanych mianem procesu stratyfikacyjnego. Etap ten, będący w istocie złożonym zespołem wielu procesów o różnym pochodzeniu i przebiegu, jest przejściem elementów kultury materialnej i ich wzajemnych relacji z kontekstu społeczno-kulturowego, z którego zostają trwale

wylączone, do stratyfikacyjnego, czyli stanu zabytkowego, w którym przechodzą dalsze transformacje (Urbańczyk, 1986, s. 191–209).

W przypadku badań reliktyw obiektów funkcjonujących w okresie nowożytnym oraz w czasach współczesnych rejestrowanie wczesnego etapu archeologizacji jest stałym elementem analizy badanych struktur archeologicznych. W artykule chcemy skoncentrować się na samym fenomenie tych przemian, nie odnosząc się do kwestii ochrony i konserwacji zabytków, które zresztą, jak słusznie przed laty zauważył Leszek Kajzer, w przypadku archeologii historycznej wykraczają poza ramy samej archeologii, wchodząc w zakres zagadnień interdyscyplinarnych, związanych z historią i historią architektury (Kajzer, 2000, s. 165–166). Z drugiej strony celem naszego artykułu nie jest waloryzowanie problemu destrukcji i zaniku elementów dziedzictwa kulturowego, w tym archeologicznego, chociaż bliższa jest nam idea jego intencjonalnej ochrony niż przyzwolenia na nieintencjonalne niszczenie, traktowane jako naturalny i neutralny czynnik pobudzania społeczeństwa do refleksji nad odchodzącymi w zapomnienie materialnymi reliktywami przeszłości (por. np. Holtorf, 2001; Kobiałka, 2014). Wychodzimy bowiem z założenia, że współczesne podejście do zastanego materialnego dziedzictwa przeszłej codzienności także pozostawi po sobie materialne ślady, które staną się obiektami analizy przyszłych pokoleń badaczy. Poza tym obiekty, do których będziemy się w naszych rozważaniach odnosić, reprezentują i tak już stosunkowo skromny zasób lokalnego materialnego dziedzictwa kulturowego i stanowią, a w wielu przypadkach mogłyby stanowić, nieliczne wizytówki i atrakcje turystyczne regionu.

Obiekty te stwarzają dobrą okazję do śledzenia wczesnych etapów archeologizacji. Były one przedmiotem interdyscyplinarnych badań prowadzonych na terenie pięciu północnych gmin Jury Krakowsko-Częstochowskiej¹. W trakcie trzech sezonów badawczych w latach 2015–2017 przebadano tam metodami nieinwazyjnymi 190 obiektów (miejsce) lub ich skupisk, z których 12 dodatkowo poddano badaniom sondażowym (gm. Mstów: 37/4; gm. Olsztyn: 40/0; gm. Janów: 36/3; gm. Lelów: 51/3; gm. Przyrów: 26/2) (Wejland, Ławrynowicz, Krupa-Ławrynowicz, 2019). Badane miejsca reprezentowały kategorie funkcjonalne, w ramach których klasyfikowane są stanowiska archeologiczne. Zgodnie z założeniami badawczymi opisywanego projektu, obiekty te poddane były nie tylko diagnozie archeologicznej, ale również diagnozie etnograficznej, bazującej na przeprowadzanych wśród mieszkańców badanych gmin wywiadach etnograficznych, a także w większości przypadków diagnozom z zakresu historii i historii sztuki (Gadowska, 2016a; Janik, Nita, 2016; Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, 2016, 2019; Ławrynowicz, 2019b; Wejland, 2016a, 2016b, 2016c, 2019). Opracowany został zatem stosunkowo liczny zbiór stanowisk, charakterystyczny dla zakresu badawczego archeologii współczesności, archeologii

¹ Projekt „Miejsca pamięci i zapomnienia. Badania interdyscyplinarne północnych terenów Jury Krakowsko-Częstochowskiej” realizowany na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki w latach 2014–2019. Terenem badań było pięć gmin powiatu częstochowskiego: Janów, Lelów, Mstów, Olsztyn i Przyrów [najurze.uni.lodz.pl].

współczesnych konfliktów zbrojnych i archeologii nas², znajdujących się w zwartym, homogenicznym terenie, tworzącym w miarę jednorodny krajobraz fizyczny i kulturowy, który w przeszłości poddany był tym samym lub bardzo podobnym przemianom (Gadowska, Janik, Majorek, 2016). Obiekty te stanowią liczną, jak na miejscowe warunki, egzemplifikację miejscowego, północno-jurajskiego krajobrazu kulturowego.

W celu jeszcze bardziej systematycznego zaobserwowania wczesnego etapu archeologizacji przebadanych przed kilku laty obiektów zdecydowaliśmy się wrócić do nich w 2022 roku³. Biorąc pod uwagę mniej lub bardziej rozpoznaną już wcześniej przeszłość tych obiektów, w większości przypadków skupiliśmy się więc na przemianach, jakich doświadczyły one w ciągu kilku ostatnich lat. Ze wspomnianych 190 obiektów wytypowaliśmy 27, mieszczących się w 7 kategoriach funkcjonalnych.

DOMY, DWORY I PAŁACE

W tej kategorii do badań porównawczych wytypowane zostały 3 obiekty mieszkalne, które w zamierzeniu swych fundatorów miały być konstrukcjami solidnymi i trwałymi. Pierwszy to dom Joachima Koziwody, usytuowany na północnej pierzei rynku w Olsztynie (Karpińska, Majorek, Rak, Janik, Gadowska, 2016, s. 92–95). Proces jego archeologizacji śledzić można *de facto* na archiwalnych przedstawieniach ikonograficznych. W latach Polski Ludowej mieściła się tam restauracja „Pod zamkiem”. W latach 90. XX wieku był już wyłączony z użytku i został wyburzony. Od tego czasu działka, na której był usytuowany, stoi pusta. Obiekt uległ więc trwałemu zanikowi, chociaż jego część fundamentowa zapewne się zachowała.

Podobny w skutkach proces, ale bardziej rozciągnięty w czasie, został zdiagnozowany w przypadku dziewiętnastowiecznego pałacu braci Reszków w Kłobukowicach w gm. Mstów (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Rak, Nita, Gadowska, 2019, s. 129–137). W latach po II wojnie światowej znajdował się tu m.in. dom dziecka. Przekształcenia własnościowe doprowadziły do wyłączenia obiektu z funkcjonowania i stopniowej dewastacji przez nielegalnie odwiedzające je osoby. Brak bieżącej konserwacji doprowadził do zawalenia się części zadaszenia oraz stropów wewnątrz budynku. W efekcie mamy w tym przypadku do czynienia z opuszczeniem obiektu, połączonym z obojętnością i ignorancją czynników państwowych, które już doprowadziły do zaawansowanej destrukcji obiektu, widocznej także w okresie ostatnich siedmiu lat, która prawdopodobnie zakończy się jego zanikiem (ryc. 1).

Odwrotny proces dostrzegalny jest z kolei w przypadku stanu zachowania klasycystycznego pałacu Bystrzanowskich w Nakle w gm. Lelów (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, 2019, s. 157–169). Obiekt, który

² Szerzej o powiązaniu projektu jurajskiego z subdyscyplinami archeologii odnoszącymi się do współczesności: Ławrynowicz 2019a. Tam też wcześniejsza literatura.

³ Dziękujemy paniom Wiktorii Bednarskiej i Darii Kacprowicz, studentkom archeologii UŁ, za wykonanie dokumentacji fotograficznej wskazanych obiektów na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej w październiku 2022 roku.

Ryc. 1. Pałac w Kłobukowicach (gm. Mstów). Widok od strony północnej we wrześniu 2014 roku (fot. O. Ławrynowicz) i w październiku 2022 roku (fot. D. Kacprowicz)

Fig. 1. The palace in Kłobukowice (Mstów commune). A northern view, in September 2014 (photo by O. Ławrynowicz) and in October 2022 (photo by D. Kacprowicz)

do początku XXI wieku dzielił los pałacu w Kłobukowicach, został zakupiony przez prywatnych właścicieli i stopniowo przywracany był do funkcji mieszkalno-reprezentacyjnych. Na przestrzeni ostatnich lat obserwowalna jest dalsza, konsekwentnie prowadzona rewitalizacja obiektu, której celem jest dostosowanie go do funkcji hotelowo-konferencyjnych.

OBIEKTY GOSPODARCZE

Wśród obiektów z tej kategorii proces współczesnej archeologizacji diagnozowany był w przypadku 5 obiektów, w tym 3 międzywojennych młynów. O ile dwa młyny w Białej Wielkiej i Bogumiłku w gm. Lelów (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, 2019, s. 147–153) uległy nieznacznemu i nadal odwracalnemu procesowi niszczenia w ciągu ostatnich kilku lat (np. pojedyncze wybite szyby w oknach), o tyle młyn w Kniei w gm. Przyrów (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, Cieślizka, 2019, s. 156–160) w ciągu zaledwie pięciu lat w swym dolnym skrzydle stracił dach, co doprowadziło do zalania opadami atmosferycznymi stropów na niższych kondygnacjach. Obiekt ulega także dewastacji ze względu na oddalenie od gęstszej sieci osadniczej i wynikającego z tego braku ewentualnego dozoru przez mieszkańców (ryc. 2).

W Białej Wielkiej i Bogumiłku, zapewne właśnie dzięki usytuowaniu w centrach wsi, obiekty te nie są odwiedzane przez osoby dokonujące szkód. Efekty społecznego dozoru, któremu sprzyja usytuowanie opuszczonego obiektu w pobliżu domów mieszkalnych, widoczne są także w przypadku dawnej piekarni w Przyrowie (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, Cieślizka, 2019, s. 109–113), która również nie uległa znaczącym zmianom od 2017 roku. W tej samej gminie na uboczu wsi Zalesice znajduje się opuszczony budynek administracyjny dawnego młyna syropiarni (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, Cieślizka, 2019, s. 152–155), który z kolei ulega systematycznej dewastacji.

Ryc. 2. Młyn w Kniei (gm. Przyrów). Widok od strony wschodniej w kwietniu 2017 roku (fot. P. Gwadera) i w październiku 2022 roku (fot. W. Bednarska)

Fig. 2. The mill in Knieja (Przyrów commune). An eastern view, in April 2017 (photo by P. Gwadera) and in October 2022 (photo by W. Bednarska)

MIEJSCA UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

W ciągu ostatnich lat dalszej destrukcji uległy jedyne na badanym terenie zabytkowe dworce kolejowe – w Turowie (dawniej stacja Olsztyn) w gm. Olsztyn (ryc. 3) (Karpńska, Majorek, Rak, Janik, Gadowska, 2016 s. 109–115) i Juliance (dawniej stacja Złoty Potok) w gm. Przyrów (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, Cieśliczka, 2019, s. 129–135). Choć obie stacje funkcjonują nadal, budynki dworcowe niemal wyłączone są z użytku (w Juliance kilka pomieszczeń pełni funkcje mieszkalne).

Bardziej zaawansowany proces destrukcji i dewastacji widoczny jest w przypadku międzywojennego budynku dawnej szkoły w Zarębicach w gm. Przyrów (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, Cieśliczka, 2019, s. 114–120). Jest to tym bardziej przejmujące, że obiekt ten zbudowany został z datków społecznych.

Ryc. 3. Dworzec w Turowie (gm. Olsztyn). Widok od strony zachodniej w grudniu 2015 roku (fot. O. Ławrynowicz) i październiku 2022 roku (fot. D. Kacprowicz)

Fig. 3. The railway station in Turow (Olsztyn commune). A western view, in December 2015 (photo by O. Ławrynowicz) and in October 2022 (photo by D. Kacprowicz)

Końcowy etap archeologizacji czytelny jest w krajobrazie zabytkowej dzielnicy stodół w Mstowie (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Rak, Nita, Gadowska, 2019, s. 165–186). Jesienią 2022 roku zawaliła się tam ostatnia wolno stojąca drewniana stodoła (ryc. 4). Zespół zabudowań, który przez dziesięciolecia współtworzył fizyczną tożsamość tej jurajskiej miejscowości, definitywnie odchodzi już do przeszłości. Do kategorii miejsc użyteczności publicznej zaliczony został także prywatny budynek mieszkalny w Hucisku, w którym w czasie II wojny światowej mieściła się radiostacja Armii Krajowej (Karpieńska, Majorek, Janik, Gadowska, 2019, s. 170–173). Obiekt ten jest użytkowany i unowocześniany, nie grozi mu destrukcja.

Ryc. 4. Dzielnica stodół w Mstowie (gm. loco). Widok od strony północnej w latach 90. XX wieku (zbiory Urzędu Gminy Mstów); widok od strony zachodniej w lipcu 2013 roku (fot. L. Funk); widok od strony północo-wschodniej w lipcu 2022 roku podczas wycieczki studentów archeologii UŁ (fot. A. Ciszek) i w październiku 2022 roku (fot. D. Kacprowicz)

Fig. 4. The district of barns in Mstów. A northern view, in the 1990s (collection of the Municipal Office in Mstów); a western view, in July 2013 (photo by L. Funk); a north-eastern view, in July 2022, during University of Lodz (photo by A. Ciszek) archaeology students' trip in October 2022 (photo by D. Kacprowicz)

MIEJSCA KULTU RELIGIJNEGO

Rzymskokatolickie świątynie i klasztory to miejsca otoczone specjalną opieką kościoła i państwa. Są najlepiej zachowanym i pielęgnowanym elementem miejscowego dziedzictwa kulturowego. Bardziej oddolnie i spontanicznie traktowane są przydrożne krzyże i kapliczki (Gadowska, 2019b). Część z nich ma status zabytków

sztuki, jak krzyż komemoratywny pod Białą Wielką w gm. Lelów (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, 2019, s. 251–255). Obiekt zachowany jest bardzo dobrze, ale w ostatnich latach jego wizerunek uległ zmianie wskutek ścięcia jednego z dwóch klonów, które otaczały pomnik prawdopodobnie od chwili jego wzniesienia.

Intencjonalne i raczej amatorskie prace konserwatorskie doprowadziły do wyraźnej przemiany rzeźby św. Tekli w kapliczce w Nakle w gm. Lelów (Gadowska, 2019a, s. 92–98). Przekształceniu, a raczej rozbudowaniu uległo otoczenie figury św. Idziego w Zrębicach w gm. Olsztyn (Gadowska, 2016b, s. 80; por. Karpińska, Majorek, Rak, Janik, Gadowska, 2016, s. 213–226).

Natomiast figura Madonny z towarzyszącym jej prostym krzyżem, usytuowana na szlaku pielgrzymim w Zawadzie w gm. Mstów, zastąpiona została ozdobnym krzyżem na cokole (ryc. 5), zapewne w wyniku problemów, które wynikły przy renowacji pierwotnej rzeźby (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Rak, Nita, Gadowska, 2019, s. 225–230). Mimo tak różnych przemian i zamian wspomniane obiekty zachowały swoją pierwotną funkcję religijną.

Ryc. 5. Figura Matki Boskiej o twarzy jasnogórskiej Madonny oraz krzyż z wizerunkiem Chrystusa. Widok od strony zachodniej w czerwcu 2016 roku (fot. M. Majorek) oraz to samo miejsce w październiku 2022 roku (fot. D. Kacprowicz)

Fig. 5. The figure of Mary Mother of God, with the face of Black Madonna of Częstochowa, and the cross with the image of Jesus. Viewed from the West, in July 2016 (photo by M. Majorek) and the same place in October 2022 (photo by D. Kacprowicz)

Na badanym terenie do II wojny światowej funkcjonowały także bożnice i synagogi. W Mstowie i w Lelowie, chociaż ślad po nich praktycznie zaginął, upamiętniają je tablice informacyjne (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Rak, Nita, Gadowska, 2019, s. 214–224; Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, 2019, s. 256–262). Miejsca, w których niegdyś się znajdowały, pełnią nowe funkcje. W Janowie i Przyrowie w topografii miejsc, gdzie ulokowane były żydowskie bożnice, brak jest nawet jakiegokolwiek informacji na ich temat (Karpińska, Majorek, Janik, Gadowska, 2019, s. 200–204; Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, Cieśliczka, 2019, s. 104–108). Od wielu lat plac po synagodze w Przyrowie, na którym po II wojnie światowej znajdował się punkt skupu mleka, pełni funkcję targowiska, ostatnio dodatkowo z dobudowanymi straganami i wiatami.

MIEJSCA POCHÓWKU

Na badanym terenie znajdowały się niefunkcjonujące już parafialne cmentarze przykościelne oraz jeden cmentarz usytuowany na górze zamkowej w Lelowie (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, 2019, s. 111–117; Majewska, 2019). W zbiorowej pamięci niemal nie funkcjonują cmentarze cholewiczne oraz zlikwidowane w latach międzywojennych mniejsze cmentarze żołnierskie niemieckich i rosyjskich z I wojny światowej (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, 2021). Widoczne w krajobrazie oznaczenia grobów powstańców styczniowych czy zbiorowy grób pielgrzymów warszawskich pod Krasicami w gm. Mstów nie zostały dotąd zweryfikowane badaniami wykopaliskowymi (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Rak, Nita, Gadowska, 2019, s. 243–247).

Najbardziej widoczne przekształcenia nekropolii z ostatnich lat dotyczą cmentarzy żydowskich, niszczone w czasie i po II wojnie światowej⁴. W Przyrowie i Lelowie na teren kirkutów wracają fragmenty macew odnajdywane w okolicy (ryc. 6). Z kolei w Mstowie, mimo odkrycia w 2015 roku w ramach naszego projektu jurajskiego na dnie rzeki Warty nagrobków żydowskich z miejscowego cmentarza, do dziś władze gminne nie zdecydowały się na stworzenie z nich planowanego lapidarium. Przeciwnie, w miejscu, w którym miało ono powstać, przy samym wejściu na żydowską nekropolię od ul. J. Kilińskiego, powstała prywatna posesja z wysokim budynkiem jednorodzinny, który stał się miejscową dominantą krajobrazową. W ostatnich latach zauważalna jest niechęć większości przedstawicieli miejscowych władz samorządowych do upamiętniania dziedzictwa dawnej żydowskiej społeczności. Znamienne, że tylko w Lelowie w 2022 roku uczczona została 80. rocznica wywiezienia żydowskich mieszkańców do okolicznych gett, a w konsekwencji do niemieckiego nazistowskiego obozu zagłady w Treblince.

⁴ Szersze omówienie cmentarzy w Janowie, Lelowie, Mstowie i Przyrowie z odwołaniem do raportów badawczych projektu jurajskiego: Gadowska, Majewska 2019.

Ryc. 6. Fragmenty macew oparte o drzewa na terenie cmentarza żydowskiego w Przyrówie (gm. loco) w październiku 2022 roku (fot. W. Bednarska)

Fig. 6. Matzevah fragments leaning against trees within a Jewish cemetery in Przyrów, in October 2022 (photo by W. Bednarska)

Specyficzne, choć uzasadnione bolesną historią Polski jest podejście do grobów ofiar zbrodni wojennych. W przypadku ofiar reprezentujących przedwojennych obywateli II Rzeczypospolitej, szczególnie narodowości polskiej, można odnotować ożywienie patriotyczne. Dobrym przykładem są zmiany, do jakich doszło w kwestii upamiętnienia ofiar egzekucji 8 mieszkańców Częstochowy z 6 września 1939 roku w Lesie Jaskrowskim w gm. Mstów. Po archeologicznych badaniach weryfikujących dotychczasowe upamiętnienie miejsca zbrodni i pochówku tych osób w 2015 roku (zostały one przeprowadzone w ramach opisywanego tu interdyscyplinarnego projektu badawczego), udało się doprowadzić do prac ekshumacyjnych w 2020 roku, które potwierdziły wcześniejsze ustalenia, że w miejscu tym przeprowadzona była już wcześniej, zapewne w końcu lat 60. XX wieku ekshumacja na cmentarzu na Kulach w Częstochowie. Pozy-skane w trakcie badań w 2020 roku szkaplerze, najpewniej należące do ofiar, pokrywały się z hipotezą, że wśród ofiar byli Bracia Chrześcijańscy z Częstochowy. Ciekawe jednak, że ekshumowane wówczas pojedyncze kostne szczątki ofiar nie zostały dochowane do grobu w Częstochowie, lecz posłużyły utworzeniu nowego już upamiętnienia na cmentarzu parafialnym w Mstowie (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Rak, Nita, Gadowska, 2019, s. 275–288). W ten sposób w krajobrazie tej nekropolii pojawił się nowy grób wojenny, wokół którego w następnych latach koncentrować się będą uroczystości patriotyczne. Z kolei w miejscu zbrodni ustawiony został głaz z tablicą upamiętniającą jej ofiary. W rezultacie zbrodni z września 1939 roku w Lesie Jaskrowskim upamiętniona została aż w trzech miejscach.

W przypadku ujawnionych w trakcie projektu jurajskiego grobów ofiar wojennych zbrodni sowieckich narodowości niemieckiej (Konstantynów i Brzozowa Góra w gm. Lelów) i ukraińskiej (Krasice w gm. Mstów), działania komemoratywne, o ile w ogóle się pojawiły, stanowiły oddolną inicjatywę mieszkańców kierujących się tradycją szacunku dla zmarłych, niezależnie o tego, kim byli za życia (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Rak, Nita, Gadowska, 2019, s. 289–296; Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, 2019, s. 305–313). I to jednak się zmienia. Po zweryfikowaniu przy drodze polnej w Brzozowej Górze w gm. Lelów dwóch jam grobowych zawierających szczątki żołnierzy i cywilów narodowości niemieckich, rozstrzelanych w styczniu 1945 roku przez żołnierzy Armii Czerwonej, do dziś nie zostały przeprowadzone w tym miejscu prace ekshumacyjne. Po zmianie przebiegu polnej drogi w ostatnich latach jeden ze zlokalizowanych w 2016 roku grobów masowych znalazł się bezpośrednio pod nią (ryc. 7).

Ryc. 7. Dwa masowe groby niemieckich żołnierzy i cywili, rozstrzelanych w styczniu 1945 roku przez żołnierzy Armii Czerwonej. Widok od strony północno-wschodniej w trakcie badań sondażowych w lipcu 2016 roku (fot. W. Duda) oraz w październiku 2022 roku (fot. D. Kacprowicz)

Fig. 7. Two mass graves of German soldiers and civilians, executed by Red Army firing squad in January 1945. A view from north-east, taken during test trenching in July 2016 (photo by W. Duda) and in October 2022 (photo by D. Kacprowicz)

FORTYFIKACJE POLOWE

Niemieckie obiekty fortyfikacyjne z końca II wojny światowej, mimo że nie podlegają praktycznie żadnym pracom konserwatorskim, zachowane są w bardzo dobrym stanie. Wynika to z faktu, że przeważnie oddalone są one od skupisk osadnictwa, gdzie zmniejszona jest działalność inwestycyjna. Na terenie gmin Mstów i Olsztyn w wielu przypadkach ukryte są one w gęstych zaroślach, utrudniających dostęp osobom postronnym. Wykonane są z bardzo odpornych materiałów (betonu i stali), uwzględniających silne uderzenia artyleryjskie. Ciekawym wyjątkiem jest schron typu Kochbunker z Małus Wielkich. Z przeprowadzonej analizy archiwalnych zdjęć Google Street View wynika, że w 2013 roku wydobyty był z ziemi, później zaś ponownie

usytuowany w pierwotnym miejscu. Nieco gorzej zachowane są rowy strzeleckie, ulegające procesowi niwelacji, szczególnie na terenach użytkowanych przez rolnictwo (Karpińska, Majorek, Rak, Janik, Gadowska, 2016, s. 139–147; Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Rak, Nita, Gadowska, 2019, s. 300–313). Z kolei na terenach leśnych, np. w okolicy Gródka w gm. Lelów, czytelne są one do dziś w krajobrazie (ryc. 8), pełniąc niekiedy funkcję wygodnych leśnych ścieżek (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, 2019, s. 341–344).

Ryc. 8. Metalowe fragmenty samolotu odkryte na wskazanym przez rozmówców polu we wsi Lgoczanka, w trakcie badań nieinwazyjnych obiektu w listopadzie 2016 roku (fot. O. Ławrynowicz)

Fig. 8. Metal fragments of a plane discovered at the location suggested by interviewees in the field of Lgoczanka village, during non-invasive survey of the object in November 2016 (photo by O. Ławrynowicz)

MIEJSCA KATASTROF LOTNICZYCH, ZRZUTÓW I UŻYCIA BRONI PALNEJ

Ostatnia kategoria opisuje te miejsca, które nie wymagały ponownego rekonesansu terenowego. Dwa z nich znajdują się w gminie Janów, skąd pochodzą metalowe fragmenty statków powietrznych z lat II wojny światowej: niemieckiego samolotu we wsi Lgoczanka oraz brytyjskiego zasobnika zrzutowego z okolic wsi Apolonka w gm. Janów (Karpińska, Majorek, Janik, Gadowska, 2019, s. 155–157, 167–169; Ławrynowicz, Rak, 2019). Szczątki samolotu są corocznie wyorywane z pola (ryc. 9), zapewne jego elementy zostały też naruszone przez amatorów mniej lub bardziej legalnych poszukiwań zabytków przy użyciu wykrywaczy metali. Prawdopodobnie właśnie

Ryc. 9. Fragment tranzei linii a – 2 niemieckich umocnień z 1944 roku w lesie na wschód od Gródka nad Pilicą w listopadzie 2016 roku (fot. L. Galusová)

Fig. 9. The fragment of a military trench within a-2 line of German fortifications from 1944, in a forest east of Gródek upon Pilica, in November 2016 (photo by L. Galusová)

w ten sposób odkryte zostały w ziemi, po czym jako beużyteczny złom porzucone w lesie fragmenty zasobnika zrzutowego typu CLE Container MKIII, którymi w 1944 roku dostarczano aliancką pomoc stacjonującym tu żołnierzom Armii Krajowej. Oba przypadki dobrze ilustrują, jak naturalny i powolny proces archeologizacji, polegający na powolnym rozpadzie i rozkładzie zalegających w ziemi reliktywów czasu wojny, szczególnie na niezamieszkałych terenach leśnych (Passmore, Harrison, Capps 2014), za sprawą ludzkiej ingerencji zastąpiony może być archeologizacją przyspieszoną, której efektem jest ich szybka destrukcja i zanik.

Ostatni przykład związany jest z wydarzeniami, jakie zaszły w 2015 roku na terenie klasztoru św. Anny w Aleksandrówce w gm. Przyrów. Bez zgody właściciela i konserwatora zabytków archeologicznych przeprowadzone zostały tu poszukiwania przy użyciu wykrywacza metali, w trakcie których odkryto i wywieziono kilkadziesiąt łusek i pocisków do karabinu Mauser, wyprodukowanych w Niemczech w latach 30. XX wieku⁵. Wolno sądzić, że były one reliktem egzekucji 28 polskich cywili, którą żołnierze Wehrmachtu przeprowadzili tu 4 września 1939 roku (Krupa-Ławrynowicz, Ławrynowicz, Majewska, Nita, Gadowska, Cieśliczka, 2019, s. 196–210). Przyspieszony, antropogeniczny zanik tych artefaktów w przestrzeni pól klasztornych, a przede wszystkim brak dokumentacji wskazujących ich rozprzestrzenienie, do dziś utrudnia odnalezienie miejsca pochówku poległych. Z kolei stosując model widzenia artefaktów przez pryzmat ich biografii (por. m.in. Kobiałka, 2019), można tylko żałować, że te niezwykle istotne, także na płaszczyźnie emocjonalnej, przedmioty, które traktowane być mogły niczym relikwie, o ile jeszcze istnieją, uległy już swoistej anonimizacji, definitywnie tracąc związek z miejscem swej pierwotnej depozycji.

Na podstawie analizy badanej próby obiektów (tab. 1) udało się wydzielić dwie podstawowe grupy procesów archeologizacji, jakie zaszły w ciągu ostatnich lat i które wydają się typowe także dla innych elementów jurajskiego krajobrazu kulturowego:

- **trwanie lub przemiana (zamiana, rewitalizacja, rozbudowa)** – proces powolnej archeologizacji (redukcji) pierwotnej struktury technicznej, związany z ciągłym użytkowaniem obiektu, prowadzący do utrwalenia jego wcześniejszych cech funkcjonalnych lub nadania mu nowych;
- **opuszczenie (destrukcja, zanik)** – stopniowy lub szybki proces archeologizacji o charakterze najczęściej nieodwracalnym, prowadzącym do wyłączenia obiektu z użytku, a w ostatecznej fazie do jego zaniku.

Tabela 1.

Kategoria obiektu / obiekt	Rodzaj archeologizacji
Kategoria 1. Domy, dwory i pałace	
1. Miejsce po domu Joachima Koziwody w Olsztynie (gm. <i>loco</i>)	opuszczenie i zanik
2. Pałac w Kłobukowicach (gm. Mstów)	opuszczenie i szybka destrukcja
3. Pałac w Nakle (gm. Lelów)	przemiana i rewitalizacja
Kategoria 2. Obiekty gospodarcze	
4. Młyn w Białej Wielkiej (gm. Lelów)	opuszczenie i stopniowa destrukcja
5. Młyn w Bogumiłku (gm. Lelów)	opuszczenie i stopniowa destrukcja
6. Młyn w Kniei (gm. Przyrów)	opuszczenie i szybka destrukcja
7. Piekarnia w Przyrowie (gm. <i>loco</i>)	opuszczenie i stopniowa destrukcja

⁵ Informacja ustna z lipca 2022 roku od jednego z pracowników terenu gospodarczego klasztoru.

8. Budynek administracyjny młyna syropiarni w Zalesicach (gm. Przyrów)	opuszczenie szybka destrukcja
Kategoria 3. Miejsca użyteczności publicznej	
9. Dworzec kolejowy w Turowie (gm. Olsztyn)	opuszczenie i szybka destrukcja
10. Dworzec kolejowy w Julianie (gm. Przyrów)	opuszczenie i szybka destrukcja
11. Szkoła w Zarębicach (gm. Przyrów)	opuszczenie i szybka destrukcja
12. Dzielnica stodoł w Mstowie (gm. loco)	opuszczenie i zanik
13. Radiostacja AK w Hucisku (gm. Janów)	trwanie i rozbudowa
Kategoria 4. Miejsca kultu religijnego	
14. Krzyż komemoratywny pod Białą Wielką (gm. Lelów)	trwanie i rewitalizacja
15. Figura św. Idziego w Zrębicach (gm. Olsztyn)	przemiana i rozbudowa
16. Figura Madonny w Zawadzie (gm. Mstów)	trwanie i zamiana
17. Miejsce po bożnicy w Przyrowie (gm. Przyrów)	przemiana i rozbudowa
Kategoria 5. Miejsca pochówku	
18. Cmentarz żydowski w Mstowie (gm. loco)	trwanie i stopniowa destrukcja
19. Cmentarz żydowski w Przyrowie (gm. loco)	trwanie i stopniowa rewitalizacja
20. Upamiętnienie grobu wojennego Polaków z 1939 roku w Lesie Jaskrowskim (gm. Mstów)	trwanie i rozbudowa
21. Upamiętnienie grobu wojennego Niemców z 1945 roku w Brzozowej Górze (gm. Lelów)	trwanie i zanik
Kategoria 6. Niemieckie fortyfikacje polowe z 1944 roku	
22. Schrony i rowy strzeleckie w okolicach Mstowa, Zawady i Małus Wielkich (gm. Mstów)	opuszczenie i stopniowa destrukcja
23. Schrony i rowy strzeleckie w okolicach Przymiłowic i Zrębic (gm. Olsztyn)	opuszczenie i stopniowa destrukcja
24. Rowy strzeleckie z okolic Gródka (gm. Lelów)	opuszczenie i stopniowa destrukcja
Kategoria 7. Miejsca katastrof lotniczych, zrzutów i użycia broni palnej	
25. Miejsce katastrofy niemieckiego samolotu w Lgoczance (gm. Janów)	opuszczenie i zanik
26. Miejsce dokonywania zrzutów alianckich pod Apolonką (gm. Janów)	opuszczenie i zanik
27. Miejsce egzekucji ofiar zbrodni wojennej Wehrmachtu w Aleksandrówce (gm. Przyrów)	opuszczenie i zanik

W omawianych przypadkach wspomniane procesy niemal wyłącznie zależne były i są od miejscowych uwarunkowań społecznych, dla których choćby kwestie własnościowe czy ekonomiczne wydają się wtórne. Nie można bowiem nimi tłumaczyć niszczenia nieużywanego już pałacu, szkoły, młynów i dworców. Aktywizacja lokalnych społeczności w zakresie wiedzy i ochrony lokalnego krajobrazu jako elementu dziedzictwa kulturowego mogłaby zmotywować władze samorządowe do wykonania, choćby rękoma miejscowych ochotniczych straży pożarnych, podsta-

wowych zabezpieczeń przeciwdeszczowych i antywłamaniowych, jakie zapewnia się mieszkańcom po wichurach i pożarach. W przypadku opuszczenia obiektu, jego postępującej destrukcji i zaniku, w grę często wchodzi takie czynniki, jak ludzka obojętność czy wręcz ignorancja.

Dziedzictwo kulturowe rozumiane jako postawa wobec przeszłości zawsze należy do kogoś, towarzyszy mu wybór i stanowi tożsamość tego, kto je wybrał; jest też kontynuacją, ciągłością i procesem (Purchla, 2007, s. 10). Zdecydowaliśmy się więc zwrócić w naszym badaniu do użytkowników i gospodarzy interesujących nas krajobrazów jurajskich. Postanowiliśmy posłużyć się jeszcze jedną techniką gromadzenia danych, tym razem wykorzystując internetową ankietę rozesłaną do wytypowanych na podstawie wcześniejszego rozpoznania terenowego organizacji i instytucji działających w pięciu interesujących nas gminach. Celem badania było zebranie informacji oraz poznanie opinii na temat tego, w jaki sposób jest i w jaki sposób powinien być kształtowany oraz chroniony krajobraz fizyczny i kulturowy, na który składają się m.in. walory przyrodnicze, materialne ślady lokalnej historii, charakter zabudowy, infrastruktura, układ przestrzenny wsi i miast. Uznaliśmy, że adresatami przygotowanych przez nas pytań będą podmioty, których działalność i kompetencje związane są z rozpoznawaniem, wspieraniem, zaspokajaniem oraz monitorowaniem zbiorowych potrzeb wspólnot/lokalnych społeczności. Ankieta trafiła zatem do jednostek samorządu terytorialnego (m.in. urzędy gminy, gminne ośrodki kultury, szkoły, biblioteki, muzea), organizacji pozarządowych (stowarzyszenia, fundacje), parafii oraz lokalnego biznesu z obszaru turystyki i rekreacji. Formuła kwestionariusza ankiety zakładała, że udzielający odpowiedzi pozostaną dla badaczy anonimowi, wskazując jednak podmiot (typ działalności i/lub nazwę), w imieniu którego udzielają odpowiedzi.

Na 78 wytypowanych podmiotów otrzymaliśmy 9 odpowiedzi. W związku z tym analiza danych nie ma charakteru wyczerpującego, a raczej sygnalizujący, wskazujący czy pewne możliwe tendencje, tropy, interpretacje.

Dwa kwestionariusze zostały wypełnione przez przedstawicieli Urzędu Gminy w Lelowie, pozostałe zaś przez osoby reprezentujące:

- przystań kajakową i wypożyczalnia sprzętu sportowego;
- Samorządowy Ośrodek Kultury i Sportu w Janowie;
- Lelowskie Towarzystwo Historyczno-Kulturalne im. Walentego Zwierkowskiego;
- Częstochowski Alarm Smogowy;
- miasto i gminę Olsztyn (zakładamy jako badacze, że chodzi o urząd miasta i gminy);
- Gminny Ośrodek Kultury (bez informacji dotyczącej, z której gminy);
- gminę Przyrów (zakładamy jako badacze, że chodzi o urząd gminy).

Tylko jedna z odpowiedzi na pytanie dotyczące działalności organizacji/instytucji na rzecz krajobrazu była odpowiedzią przeczącą. Innymi słowy, pozwala to na założenie, że odpowiedzi na pozostałe pytania nie mają tylko charakteru hipotetycznych rozważać, a są poparte praktyką i doświadczeniem w obszarze kształtowania i planowania zmian w szeroko rozumianym krajobrazie.

Obszarami wskazywanymi najczęściej w ramach działań związanych z krajobrazem były te związane z promocją i edukacją – wskazane 7 razy. Kolejne miejsce zajmowała ochrona krajobrazu – 6 razy, a działania związane z planowaniem 5 razy. Pytanie to miało charakter wielokrotnego wyboru. Ponadto otrzymaliśmy odpowiedź dodaną – kryjąca się pod hasztagiem #Jurabezplastiku, którą moglibyśmy zapewne umieścić na styku działań edukacyjno-promocyjnych z komponentem związanym z ochroną środowiska naturalnego.

Odpowiedzi te znajdują potwierdzenie we wskazaniach na pytanie, w którym prosiliśmy o podanie przykładów podejmowanych przez organizacje/instytucje działań na rzecz krajobrazu. Wymienione przede wszystkim te przedsięwzięcia, które związane były z edukacją oraz promocją. Rozkład oddaje poniższa rycina.

Ryc. 10. Działania, projekty związane z tematyką krajobrau

Uzupełnieniem i doprecyzowaniem informacji z tej puli były krótkie opisy charakteryzujące profil aktywności. Np.:

Z inicjatywy LTH-K wyznaczone zostały szlaki rowerowe. Jeden ze szlaków przebiega traktem dworaków ziemiańskich ziemi lełowskiej, pozostałe zostały wytyczone w najbardziej urokliwych miejscach gminy Lełów. Ponadto z inicjatywy LTH-K zorganizowany został spływ pontonowy rzeką Białką na obrzeżach jurajskich parków krajobrazowych. Co roku LTH-K organizuje także tematyczny rajd rowerowy. Wśród dotychczasowych tematów rajdu można wymienić dziedzictwo przydrożnych kapliczek czy rajd szklakiem legend. LTH-K brało także udział w pracach nad stworzeniem questu we wsi Biała Wielka „Traktem od młynarza do strzecharza”. LTH-K wydało wiele publikacji dotyczących historii i dziedzictwa kulturowego oraz naturalnego Gminy Lełów. Wśród nich znalazły się zarówno broszury promocyjne, jak i wydawnictwa zwarte dotyczące m.in. postaci historycznych z terenu gminy Lełów, historii lełowskich Żydów, dziejów powiatu lełowskiego i wiele innych. Do działań

edukacyjnych realizowanych przez LTH-K zaliczyć można coroczne konferencje naukowe, współorganizowane z Urzędem Gminy Lelów i Gminnym Ośrodkiem Kultury w Lelowie, jak również prelekcje, warsztaty i mini wycieczki dla uczniów szkół i nie tylko, realizowane w ramach projektu „Lelów miejsce spotkania kultur”.

W wypowiedziach zauważalne są różnice wynikające z profilu organizacji/instytucji. Te o proweniencji publicznej/samorządowej wskazywały elementy wchodzące w zakres obowiązków wynikających z ustaw i rozporządzeń. Zadaniem gminy jest bowiem planowanie przestrzenne oraz podejmowanie szeroko rozumianych działań mających na celu ochronę walorów krajobrazu, jak również podejmowanie inwestycyjnych, promocyjnych i edukacyjnych działań w tym zakresie. Organizacje i instytucje pozarządowe/niefORMALNE/prywatne podawały konkretne rozwiązania i inicjatywy. Zarówno organizacje pozarządowe (stowarzyszenia/fundacje), jak i urzędy gminy określone były jako liderzy działań związanych z planowaniem, ochroną, edukacją i promocją lokalnego krajobrazu.

Odrębny blok pytań w kwestionariuszu dotyczył charakterystyki krajobrazu z omawianego obszaru. Jako wartościowe badani przede wszystkim wskazywali elementy związane z historią oraz krajobrazem fizyczno-przyrodniczym. Rozkład odpowiedzi oddaje poniższa rycina.

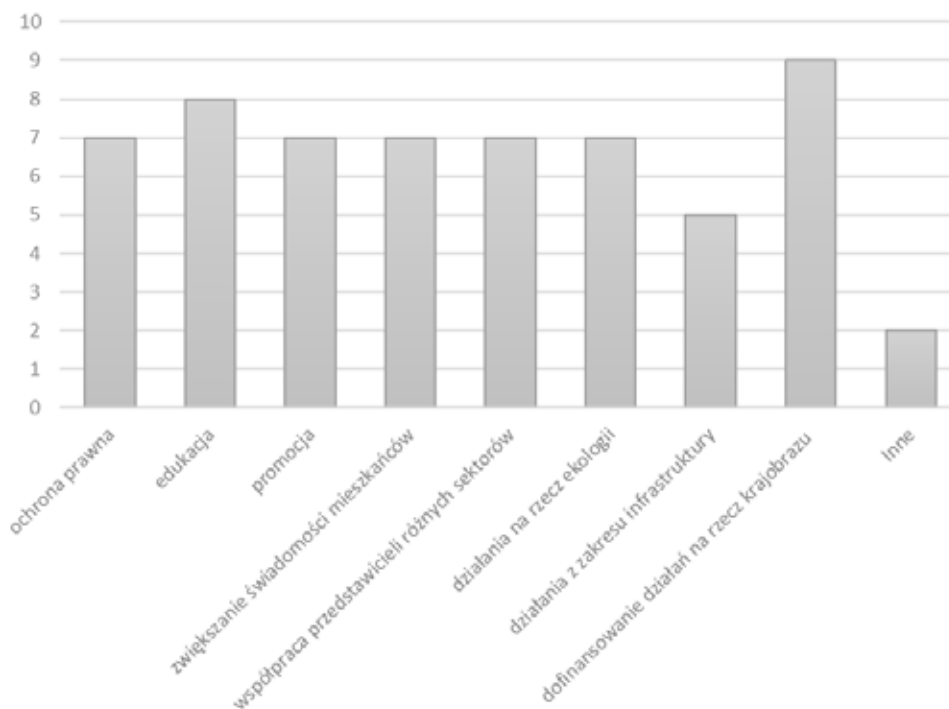
Ryc. 11. Walory krajobrazu Jury Krakowsko-Częstochowskiej

Co ciekawe, tak jak w powszechnym dyskursie oczywiste wydają się być walory przyrodnicze oraz te związane z ukształtowaniem terenu, badani mocno podkreślali w swoich uzasadnieniach wartości krajobrazu związane z kontekstem historyczno-kulturowym, który – jak zaznaczali – nie do końca jest jeszcze rozpoznany i uświadamiany przez szersze grono odbiorców (np. turystów):

Niektóre miejsca związane z lokalną historią Gminy Lelów są unikatowe na miarę regionu, o czym wciąż nie wszyscy wiedzą. W Lelowie znajduje się ohel cadyka Dawida Bidermana, do którego rok rocznie przyjeżdżają rzesze chasydów z całego świata. Na terenie Jury jest to miejsce niepowtarzalne. Dodatkowo na terenie Gminy Lelów, we wsi

Podlesie znajduje się zabytkowy, pięknie zachowany drewniany kościół, należący do szlaku architektury drewnianej województwa śląskiego. Ponadto gmina poszczycić się może wspaniałe odnowionym pałacem w Nakle. Na terenie Jury tak dobrze zachowane obiekty występują bardzo nielicznie. Ponadto na terenie Gminy Lelów można spotkać już coraz rzadziej spotykane drewniane młyny, pięknie uzupełniające lokalny krajobraz. Przez Gminę Lelów przebiega także jedna z najczystszych rzek, niezwykle malownicza rzeka Białka.

By wskazane powyżej walory krajobrazu mogły być utrzymane i rozwijane, respondenci wskazywali na konieczność wieloaspektowego działania, co obrazuje poniższa rycina.

Ryc. 12. Działania na rzecz krajobrazu

Warto podkreślić, że wszyscy respondenci wskazywali konieczność zapewnienia środków finansowych przeznaczonych na ten obszar działalności. Pozostałe odpowiedzi odnosiły się do rozwiązań prawnych, które reagowałyby na działania niepożądane oraz do systemowego wsparcia działalności organizacji pozarządowych.

W ostatniej części ankiety pytaliśmy badanych o zachodzące zmiany w krajobrazie, ich ocenę oraz działania związane z nimi – podejmowane lub takie, które na-

leżałoby podjąć. Respondenci w większości – 6 odpowiedzi – oceniają zachodzące zmiany jako pozytywne, choć nie zawsze realizowane konsekwentnie:

Krajobraz jest bardziej zadbane, co poprawia walory estetyczne gminy oraz wpływa pozytywnie na środowisko naturalne. Dzięki większej dbałości o dziedzictwo architektoniczne istnieje natomiast większa szansa na zachowanie gminnych zabytków w dobrym stanie, co jest bardzo ważne dla podtrzymywania historii i tożsamości dziedzictwa oraz kształtowania wizerunku gminy.

Wiele z działań wprowadzonych zarówno dziesiątki lat temu, jak i w ostatnich latach, z założenia ma na celu zmianę pozytywną, np. objęcie ochroną pomników przyrody czy tworzenie turystycznych szlaków pieszych i rowerowych. Jednak działania te nie mają swojego dalszego ciągu. Kończą się albo na umocowaniu tabliczki „Pomnik przyrody”, albo na oznakowaniu szlaku. Z powodu braku kompetencji oraz fizycznych i finansowych możliwości instytucjonalnych odczuwalny jest brak troski o utrzymanie powyższych.

Jako zmiany konieczne do wprowadzenia uznane zostały te dotyczące zwiększenia świadomości mieszkańców na temat krajobrazu i działania z zakresu ochrony środowiska. Uzasadnieniem istotności i powiązania obu obszarów może być cytat:

Podniesienie poziomu świadomości mieszkańców powoduje poprawę czystości, porządku na terenie gminy, należałoby poprawić gospodarkę wodno-ściekową poprzez budowę kanalizacji sanitarnej, budowa sieci gazowej poprawiłaby stan powietrza na terenie gminy, dalsza poprawa dostępności sieci internetowej tworzyłaby możliwości pracy na odległość, umożliwiłaby dostęp do szeregu usług administracji.

Zagrożenia dla krajobrazu wskazane przez badanych to w przeważającej liczbie te związane z infrastrukturą drogową oraz ruchem pojazdów – samochodów, ale również quadów itp. Brak działania administracyjno-legislacyjnego, spójnego z wymiarem ochrony krajobrazu, wpływa negatywnie na najbliższe otoczenie badanych.

Przebadany teren w mikroskali pokazał nam szersze zjawisko. Przy zupełnie pojedynczych inicjatywach oddolnych, animowanych przez regionalistów, osoby i grupy osób przywiązanych do lokalnego krajobrazu i dziedzictwa kulturowego, traktujących je jako swoisty macecznik wymagający ochrony, widoczny jest brak działań/reakcji administracji państwowej. Uwidacznia się on w promocji miejscowego dziedzictwa, polegającej przede wszystkim na działaniach doraźnych o charakterze ludycznym i komemoratywnym (festyny, rekonstrukcje historyczne, rocznice wydarzeń). Brak jest natomiast spójnej polityki państwa realizującej się na styku popularyzacji, edukacji i działań administracyjnych ukierunkowanych na ochronę krajobrazu oraz istniejących jeszcze zasobów dawnej kultury materialnej. Nie jest naszą kompetencją, ale też i rolą głębiej wchodzić w przyczyny takiego stanu rzeczy. Z pewnością jednak jedną z najważniejszych z nich jest brak ściśle egzekwowanych zasad ochrony lokalnego krajobrazu i dziedzictwa kulturowego, które wobec niewielkiej świadomości społecznej w tym zakresie, taką ochronę by wymuszały. Dlatego na koniec naszych

rozważań przytaczamy wciąż aktualne przekonanie, które przed ćwierćwieczem wyraził Leszek Kajzer, a którą dziś warto odnieść do powinności i działań podmiotów odpowiedzialnych za projektowanie i ochronę lokalnych krajobrazów rozumianych jako dziedzictwo kulturowe:

realizacja holistycznie pojętej koncepcji ochrony naszego krajobrazu kulturowego [...] wymaga nie tylko wypracowania nowych reguł dotyczących pragmatyki służbowej, ale także uzyskania przez służby konserwatorskie odpowiedniego stopnia świadomości, szerzej niż granice własnego wykształcenia i dotychczasowych doświadczeń. [...] I tylko wtedy, gdy takie właśnie reguły postępowania konserwatorskiego uznane zostaną za obowiązujące (także w drodze ich egzekwowania służbowego) będziemy mogli powiedzieć, że nie trwonimy naszego dziedzictwa kulturowego, w którego zachowaniu i poznaniu ważną do spełnienia rolę ma właśnie archeologia historyczna. (Kajzer, 1996, s. 257–258)

Monika Murzyn-Kupisz przekonuje, że

dziedzictwo kulturowe, rozumiane jako szeroki zbiór materialnych i niematerialnych wartości, jest więc zasobem stale przekształcanym, dostosowywanym i interpretowanym współcześnie przez wielu użytkowników. Spojrzenie na przeszłość i jej pozostałości, a co za tym idzie, ich wykorzystanie, wciąż się zmienia, poszerza się spektrum tego, co uznawane jest za godne zachowania, powstają nowe interpretacje, pewnym aspektom przeszłości nadaje się znaczenie, innym rozmyślnie i mimowolnie pozwala się zniknąć z krajobrazu czy też ze świadomości zbiorowej. (Murzyn-Kupisz, 2010, s. 70)

Współcześnie rozumiane dziedzictwo kulturowe implikuje zatem konieczność istnienia podmiotu przyjmującego dziedziczone wartości (Dziadowiec-Greganić, 2021).

Innymi słowy, nie ma dziedzictwa bez dziedziczącego, jeśli ma ono przetrwać, musi być przez kogoś akceptowane i komuś potrzebne. Te reguły odnoszą się także do krajobrazu, który – jak określa to David Lowenthal – jest podstawowym dziedzictwem każdego człowieka (Lowenthal, 2014, s. 111), które w formie zastanej otrzymujemy od poprzednich pokoleń i w postaci przez nas przetworzonej przekazujemy naszym następcom. Badacz jednoznacznie wskazuje rolę krajobrazu w kształtowaniu i podtrzymywaniu tożsamości kulturowej oraz społecznej. Zakłada to istnienie aktywnych podmiotów, które za krajobraz – jego kształt i znaczenie – wezmą odpowiedzialność. Chodzi tu o pokolenie jego depozytariuszy, a nie wyłącznie o – zazwyczaj zewnętrznych – ekspertów, teoretyków. Oznacza to, że zaczyna być on (krajobraz jako dziedzictwo) bardziej świadomie rozpatrywany lokalnie, wspólnotowo. Doskonale oddają to słowa Jacka Purchli: „Skoro dziedzictwo należy do nas wszystkich, to nie jest domeną wąskiej grupy ekspertów. Jego wartość wyznaczają użytkownicy” (Purchla, 2013, s. 44). Dziedzictwo kulturowe aktywuje się zatem jedynie w działaniu. Mając natomiast do czynienia z podejściem czynnościowym, zawsze potrzebny jest do owej aktywności jej wykonawca.

Owe procesualne, dyskursywne i dynamiczne (a więc zmienne) praktyki wobec przeszłości własnej, w wyniku których dziedzictwo jest wytwarzane, określa się obecnie coraz częściej mianem patrymonializacji (*patrimonialisation/heritization/*

heritagization). Joanna Dziadowiec-Greganić proponuje tłumaczyć ów termin jako „udzielnienie” (Dziadowiec-Greganić 2021). Wskazuje ono na świadomy i czynny aspekt podejścia do własnej spuścizny. Dokładniej, możemy tu mówić wprost o akcie udzielnienia:

coś staje się dziedzictwem dopiero w momencie aktu docenienia, uznania czegoś za dziedzictwo, a więc wówczas, kiedy uznamy, że jest to cenne i z jakichś względów chcemy to zachować od zapomnienia, chronić. Dodatkowo dzieje się to dopiero wówczas, kiedy się z tym utożsamimy, tzn. kiedy będziemy mogli w pełni i z czystym sumieniem postawić przed sobą pytanie: moje/nasze. Jednocześnie [...] chcemy owej schedy używać, rozwijać ją i przekazywać dalej. Dopiero wówczas stajemy się dziedzicem, w kolejnym zaś kroku, zaczynamy za świadomie przyjęty spadek brać odpowiedzialność. (Dziadowiec-Greganić, 2021, s. 330–331)

To czynne i twórcze podejście do ochrony i przekazywania dziedzictwa może stanowić klucz do zrozumienia ważnych dystynkcji między odgórnymi, zinstytucjonalizowanymi, a przede wszystkim – znacznie częściej – zewnętrznymi (tj. prowadzonymi przez podmioty spoza danej wspólnoty, np. lokalnej) działaniami w odniesieniu do konkretnego dziedzictwa/krajobrazu a jego wewnętrznym i oddolnym praktykowaniem przez grupy bezpośrednich depozytariuszy-dziedziców. Dialog między tymi podmiotami, co próbowaliśmy zasygnalizować w naszym tekście, jest nie tylko reprezentacją przemian fizycznego krajobrazu (otoczenia), ale także polem negocjowania społecznych znaczeń.

BIBLIOGRAFIA

- Dziadowiec-Greganić, J. (2021). Ku nowej teorii dziedzictwa rzemieślniczego i rękodzielniczego – pomiędzy materialnością i niematerialnością w tworzeniu. *Łódzkie Studia Etnograficzne*, 60, 329–348.
- Eggers, H. J. (1959). *Einführung in die Vorgeschichte*. München: Piper.
- Frydryczak, B. (2018). Krajobraz: dziedzictwo zamieszkiwane. W: A. Marciniak, M. Pawleta, K. Kajda (red.), *Dziedzictwo we współczesnym świecie. Kultura, natura, człowiek* (s. 89–104). Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Gadowska, I. (2016a). Badania w zakresie historii sztuki regionu. W: A. P. Wejland, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 1: *Wprowadzenie metodologiczne* (s. 118–127). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Gadowska, I. (2016b). Diagnoza badawcza gminy – historia sztuki. W: G. E. Karpińska, M. Majorek (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 5: *Gmina Olsztyn* (s. 78–84). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Gadowska, I. (2019a). Diagnoza badawcza gminy – historia sztuki. W: A. Krupa-Ławrynowicz, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 5: *Gmina Lelów* (s. 81–98). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Gadowska, I. (2019b). „Od powietrza zdraдлиwego, głodu i ognia obroń nas...”. Przydrolne figury świętych jako przykład rzeźby ludowej na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej / „From Treacherous Air, Hunger, and Fire, deliver Us...” Roadside Statues of Saints as Examples of Folk Sculptures in the Polish Jurassic Highland. W: O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca*

- zapomnienia w krajobrazach kulturowych Jury Krakowsko-Częstochowskiej. *Nawiązania i poszerzenia / Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland References and Extensions* (s. 163–179). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Gadowska, I., Janik, M., Majorek, M. (2016). Teren badań i jego specyfika przyrodniczo-historyczna. W: A. P. Wejland, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 1: *Wprowadzenie metodologiczne* (s. 19–37). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Gadowska, I., Majewska, A. (2019). Cmentarze jako kotwice pamięci. O dawnych społecznościach żydowskich terenów północnej Jury / Cemeteries as Anchors of Memory. On Old Jewish Communities in the Northern Part of the Polish Jurassic Highland. W: O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia w krajobrazach kulturowych Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Nawiązania i poszerzenia / Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland References and Extensions* (s. 181–210). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Ingold, T. (2018). Czasowość krajobrazu. W: P. Majewski, M. Napiórkowski (red.), *Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów* (s. 247–260). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Janik, M., Nita, M. (2016). Badania z zakresu historii regionu. W: A. P. Wejland, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 1: *Wprowadzenie metodologiczne* (s. 108–117). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Holtorf, C. (2001). Is the Past a Non-Renewable Resource? W: R. Layton, P. G. Stone, J. Thomas (red.), *Destruction and Conservation of Cultural Property* (s. 286–294). London: Routledge.
- Kajzer, L. (1996). *Wstęp do archeologii historycznej*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Kajzer, L. (2000). Archeologia historyczna a konserwacja zabytków. W: A. Tomaszewski (red.), *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX w.* (s. 157–166). Warszawa: Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej.
- Karpińska, G. E., Majorek, M., Rak, M., Janik, M., Gadowska, I. (2016). Diagnostyka miejsc. W: G. E. Karpińska, M. Majorek (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 3: *Gmina Olsztyn* (s. 85–237). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Karpińska, G. E., Majorek, M., Janik, M., Gadowska, I. (2019). Diagnostyka miejsc. W: G. E. Karpińska, M. Majorek (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 4: *Gmina Janów* (s. 109–274). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Kobiąłka, D. (2014). Let Heritage Die! The Ruins of Trams at Depot No. 5 in Wrocław, Poland. *Journal of Contemporary Archaeology*, 1(2), 351–368.
- Kobiąłka, D. (2019). Difficult Heritage of the 20th Century from the Perspective of the Biography of Things. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica*, 34, s. 23–42.
- Krupa-Ławrynowicz, A., Ławrynowicz, O. (2016). O projekcie. W: A. P. Wejland, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 1: *Wprowadzenie metodologiczne* (s. 8–18). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Krupa-Ławrynowicz, A., Ławrynowicz, O. (2019). Etnografia i archeologia – perspektywa integrująca / Ethnography and Archaeology – an Integrating Perspective. W: O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia w krajobrazach kulturowych Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Nawiązania i poszerzenia / Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland References and Extensions* (s. 55–72). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Krupa-Ławrynowicz, A., Ławrynowicz, O. (2021). Choleric Cemeteries in the Landscape of the Northern Part of the Polish Jurassic Highland. *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, 34, 49–67.
- Krupa-Ławrynowicz, A., Ławrynowicz, O., Rak, M., Nita, M., Gadowska, I. (2019). Diagnostyka miejsc. W: A. Krupa-Ławrynowicz, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Inter-*

- dyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań, t. 2: Gmina Mstów (s. 93–338). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Krupa-Ławrynowicz, A., Ławrynowicz, O., Majewska, A., Nita, M., Gadowska, I. (2019). Diagnostyka miejsc. W: A. Krupa-Ławrynowicz, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań, t. 5: Gmina Lelów* (s. 99–344). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Krupa-Ławrynowicz, A., Ławrynowicz, O., Majewska, A., Nita, M., Gadowska, I., Cieślizka, A. (2019). Diagnostyka miejsc. W: A. Krupa-Ławrynowicz, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań, t. 5: Gmina Lelów* (s. 99–344). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Krupa-Ławrynowicz, A., Ławrynowicz, O., Majewska, A., Nita, M., Gadowska, I., Cieślizka, A. (2019). Diagnostyka miejsc. W: A. Krupa-Ławrynowicz, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań, t. 6: Gmina Przyrów* (s. 102–229). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Lowenthal, D. (2014). Życie z krajobrazem i oglądanie krajobrazu. W: B. Frydryczak (red.), *Krajobraz: Antologia tekstów* (s. 105–134). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Ławrynowicz, O. (2016). Metodyka diagnozy archeologicznej. W: A. P. Wejland, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań, t. 1: Wprowadzenie metodologiczne* (s. 90–107). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Ławrynowicz, O. (2019a). Archaeology of Us and the Local Identity. An Interdisciplinary Context. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica*, 34, 45–57.
- Ławrynowicz, O. (2019b). *Jak bym to zrobił teraz. Aneks do procedury badań miejsc pamięci i miejsc zapomnienia / How I would do it now. An Appendix to the Procedure of Research into Places of Memory and Oblivion*. W: O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia w krajobrazach kulturowych Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Nawiązania i poszerzenia / Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland References and Extensions* (s. 37–54). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Ławrynowicz, O., Rak, M., (2019). Z nieba na ziemię. Aeroarcheologia w badaniach jurajskich / From the Sky to the Ground. Aviation Archaeology in the Research in the Polish Jurassic Highland. W: O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia w krajobrazach kulturowych Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Nawiązania i poszerzenia / Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland References and Extensions* (s. 233–247). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Maetzke, G. (1986). Źródła archeologiczne jako odwzorowanie procesu społeczno-kulturowego. W: W. Hensel, G. Donato, S. Tabaczyński (red.), *Teoria i praktyka badań archeologicznych*, t. 1: *Przesłanki metodologiczne* (s. 246–302). Warszawa: Wydawnictwo Ossolineum.
- Majewska, A. (2019). Anna Majewska. Pamięć wspólnotowa, pamięć materialna, czyli palimpsest lewskiego wzgórza / Community Memory and Material Memory, or a Palimpsest of the Lelów Hill. W: O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia w krajobrazach kulturowych Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Nawiązania i poszerzenia / Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland References and Extensions* (s. 211–229). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Murzyn-Kupisz, M. (2010). Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny. Przykład podkrakowskich Niepołomic. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 835, 67–91.
- Neustupný, E. (2007). *Metoda archeologie*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Passmore, D. G., Harrison, S., Capps Tunwell, D. (2014). Second World War conflict archaeology in the forests of north-west Europe. *Antiquity*, 88, 1275–1290.
- Purchla, J. (2007). Wstęp. W: M. A. Murzyn, J. Purchla (red.), *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania* (s. 5–22). Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.

- Purchla, J. (2013). Dziedzictwo kulturowe. W: J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla (red.), *Kultura a rozwój* (s. 39–56). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury
- Tabaczyński, S. (1964). O aktualnych problemach warsztatu badawczego prahistoryka. *Archeologia Polski*, 9(1–2), 223–265.
- Trajdos, J. (2019). Relikty niemieckich fortyfikacji z dwóch wojen światowych na wschód od Częstochowy/ Relics of German Fortifications from Two World Wars to the East of Częstochowa. W: O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia w krajobrazach kulturowych Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Nawiązania i poszerzenia / Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland References and Extensions* (s. 249–267). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Urbańczyk, P. (1986). Formowanie się układów stratyfikacyjnych jako proces źródłotwórczy. W: W. Hensel, G. Donato, S. Tabaczyński (red.), *Teoria i praktyka badań archeologicznych*, t. 1: *Przesłanki metodologiczne* (s. 184–245). Warszawa: Wydawnictwo Ossolineum.
- Vařeka, P., Symonds, J. (2013). Archeologie trampingu. Terénní výzkum tábořiště v „Kachním údolí“ (Plzeňský kraj) – The Archeology of Tramping. The Field Research of the “Duck Halley” Campsite (Pilsen Region). W: S. Michajlová (red.), *Volný čas. Utopie na hranicích všednosti – Spare Time. Utopias on the Verge of Commonness* (s. 94–109). Praha: National Gallery.
- Wejland, A. P. (2016a). Pojęcia podstawowe. W: A. P. Wejland, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 1: *Wprowadzenie metodologiczne* (s. 38–49). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Wejland, A. P. (2016b). Strategia badawcza. W: A. P. Wejland, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 1: *Wprowadzenie metodologiczne* (s. 50–58). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Wejland, A. P. (2016c). Metodyka diagnozy etnograficznej. W: A. P. Wejland, O. Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 1: *Wprowadzenie metodologiczne* (s. 59–89). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Wejland, A. P. (2019). Opowieści o miejscach – dopiski i komentarze/ Narratives of Places. Notes and Comments. W: O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia w krajobrazach kulturowych Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Nawiązania i poszerzenia / Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland References and Extensions* (s. 15–35). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Wejland, A. P., Ławrynowicz, O., Krupa-Ławrynowicz, A. (2019). Prolog/ Prologue. W: O. Ławrynowicz, A. Krupa-Ławrynowicz (red.), *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia w krajobrazach kulturowych Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Nawiązania i poszerzenia / Places of Memory and Oblivion in the Cultural Landscapes of the Polish Jurassic Highland References and Extensions* (s. 5–12). Łódź: Instytut Archeologii UŁ.

ARCHEOLOGIZATION OF THE LANDSCAPE. THE DYNAMICS OF CONTEMPORARY CHANGES AND THE NEGOTIATION OF SOCIAL MEANINGS – THE EXAMPLE OF SELECTED VILLAGES OF THE POLISH JURASSIC HIGHLAND

Summary

In the article, the authors describe the process of archaeologization of selected objects in the local landscape, using examples from five municipalities located in the northern areas of the Polish Jurassic Highland. Landscape – as a key concept – is understood as a heterogeneous construct that consists of physical space (cartographically defined places) and cultural meanings and values. The landscape is a process, so it is historically shaped and constantly updated. People play a part in this

process. In this relationship, they are not only the perpetrators, recipients, participants, but also one of the components of the whole. The archaeologization, discussed in the text, is the exclusion of elements of material culture from social circulation. The authors look at the processes of persistence or transformation (replacement, revitalization, expansion) and abandonment (destruction, disappearance). The described objects provide a good opportunity to follow the early stages of archaeologization. They were the subject of interdisciplinary (archaeological, ethnographic and historical) research conducted in five communes of the Polish Jurassic Highland. In the article, they are arranged according to 7 functional categories: houses, mansions and palaces; economic facilities; public places; places of worship; burial places; field fortifications; aircraft crash sites, airdrops and firearms use.

The analysis of the collected materials combines the perspectives of archaeology and ethnography/cultural anthropology and is part of the understanding of landscape as a cultural heritage that runs over time, and its form and meaning are a field for negotiation by various entities (local communities, state administration and experts/researchers). Therefore, the authors used one more data collection technique – an online survey, which was sent to organizations and institutions operating in the surveyed communes. The aim of the study was to collect information and get to know opinions on how the physical and cultural landscape (which includes, among others, natural values, material traces of local history, character of buildings, infrastructure, spatial arrangement of villages and towns) is and should be shaped and protected. The authors decided that the addressees of the questions are the entities whose activities and competences are related to recognizing, supporting, satisfying and monitoring the collective needs of local communities (e.g. commune offices, communal cultural centres, schools, libraries, museums, associations, parishes and local business in the area of tourism and recreation).

In the article, the authors focus on the phenomenon of transformation itself, without referring to the protection and conservation of monuments. The aim of the text is also not to valorize the problem of destruction and disappearance of elements of cultural heritage, including archaeological heritage, although the authors are closer to the idea of its intentional protection than to allow for unintentional destruction, treated as a natural and neutral factor stimulating society to reflect on the material relics of the past that are falling into oblivion.